

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ

Ἱστορία τῆς Φιλοσοφικῆς ἑτεραρχίας.— Στοιχειώδης ἐπισκόπησις τῶν κυριωτέρων αὐτῆς φάσεων.— Ριζικὴ διαφορὰ παλαιᾶς καὶ συγχρόνου.— Ἐπὶ τὴν πρώτην μεταφυσικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἤγαγον θεωρίαι, ἐπὶ τὴν δευτέραν ἡ φυσικὴ ἐμπειρία.— Οἱ τρεῖς τροχοὶ τῆς συγχρόνου : α΄) Ὁ κοινωνιολογικός, β΄) ὁ ἱστορικός καὶ γ΄) ὁ ψυχολογικός.— Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀλληλουχίας (continuité).— Ἡ παρὰ ταῦτα ἰσχυρὰ κατ' αὐτῆς ἀντίδρασις.— Ποῦ ὀφείλεται.— Ἀποτέλεσμα : ὁ μετριασμός τῆς δογματικῆς τῆς ἑτεραρχίας ἐκφορᾶς ὑπὸ τῶν ὑποστηρικτῶν αὐτῆς.— Ἡ φιλοσοφία τῆς διαλείψεως (discontinuité).— Ἡ θεωρία τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τοῦ Kant.—

§ 2. Ἡ φιλοσοφικὴ ἑτεραρχία ὡς μεταφυσικὴ θεωρία ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν καὶ μόνον ἐν τῷ πανθεϊστικῷ αὐτῶν συστήματι τὸ πρῶτον ἐδοξάσθη. Πρὸ αὐτῶν ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶχεν ἐκδηλωθῆ ἐν εἴδει ἠθικῆς αἰρέσεως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐνῶ δὲ θὰ ὑπελάμβανέ τις ὅτι ἡ θεωρία αὕτη ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαίων ἀτομιστῶν ἐξεκολάφθη, τούναντίον οὐδαμῶς δυνάμεθα τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς τοσοῦτο παλαιὰν νὰ ὀρίσωμεν, δεδομένου ὅτι ἡ ἀτομιστικὴ τοῦ σύμπαντος θεωρία τοῦ τε Δημοκρίτου ¹⁾ καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ²⁾ παρὰ τὸν ἄκρατον αὐτῆς ὕλισμόν, οὐδόλως

1) Πρβλ. τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐν ἐκτίσει ἐν Zeller, Philosophie der Griechen, I σ. 691 κέ.

2) Πρβλ. τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ δοξασίας ἐν Lange, Geschichte des Materialismus, τ. 1 σ. 51 κέ.

τὸν λογικὸν συνεπάθει ἑτεραρχισμόν, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ ἡ αἰτιώδης τῶν πάντων ἀλληλουχία ἀντέφασκε πρὸς τὴν ἀπολύτως ἀπρόβλεπτον καὶ τέλος συμπτωματικὴν τοῦ σύμπαντος τυχαιότητα, ἣν οἱ ἄτομισται ἐξεδέχοντο καὶ ἦτις τὰ μέγιστα τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἠύνόει. ¹⁾ Τοῦτο πράγματι δῆλον ἐγένετο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τοῦτο μὲν ὁ τε Ἐπίκουρος ²⁾ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, οἵτινες τὸν δημοκρίτειον υἱοθέτησαν ἄτομισμόν, ὡς τὴν ἠθικὴν αὐτῶν διδασκαλίαν μεταφυσικῶς ἐδραιούντα, σφόδρα τῇ αἰτιώδει τῶν Στωϊκῶν ἀλληλουχία καὶ τῇ λογικῇ τῶν πάντων διαδοχῇ ἐπολέμησαν, τοῦτο δὲ ὁ Λατῖνος ποιητῆς τε καὶ ὑλιστῆς φιλόσοφος Λουκρήτιος, μιμητῆς ὢν καὶ θαυμαστῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους, διαρρήδην τὴν ἐλευθερίαν ἐδογματίσει τῆς βουλήσεως, εἰς αὐτήν, (ἦντινα ἔμφυτον τῷ ψυχικῷ ἐπρέσβευεν ἄτόμῳ) ἀποδοὺς τὴν ἀρκτικὴν ἐκτροχίασιν τῶν κοσμικῶν ἀτόμων ἀπὸ τῆς εὐθείας καὶ παραλλήλου αὐτῶν φορᾶς, ἐξ ἧς καὶ μόνον, κατ' αὐτόν, διὰ τῶν ἀκολουθησασῶν συνθέσεων καὶ ἀναλύσεων τῶν δημιουργικῶν μονάδων, τὸ σύμπαν ἀπετελέσθη. ³⁾

Οἴκοιεν κατὰ ταῦτα νοεῖται ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς θεωρίας τῆς φιλοσοφικῆς ἑτεραρχίας ἐν τοῖς ὀλίγον πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους χρόνοις δέον ν' ἀναχθῆ, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ ἐν εἴδει ἠθικῆς τὸ πρῶτον ἐξεδηλώθη δοξασίας, ἐν τῇ ζυμῶσει, προφανῶς, ἣν ἐν τῇ τότε φιλοσοφικῇ κινήσει ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους προεκάλεσε Φιλοσοφία, χωρὶς ἐν τούτοις ν' ἀποκλείηται ὅτι τὴν ἀρχὴν ταύτην τὰ μέγιστα ἐπέρωσαν καὶ αἱ ὑλιστικαὶ τοῦ Δημοκρίτου μεταφυσικαὶ

1) Ἔχομεν ἐν τούτοις, ἐν ρητῷ τινι ἀποδιδομένῳ εἰς τὸν Δημόκριτον, αὐτὸν τοῦτον τὸν ὄρισμόν τῆς φιλοσοφικῆς ἑτεραρχίας: «οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης». (Mullach, *Fragm. Phil. Graec.* σελ. 365).

2) Ἴδε θεωρίαν αὐτοῦ ἐν Zeller, *Ἔργ. μνημον.* III, σ. 499 κέ.

3) Titus Lucretius Carus, *De natura rerum*, ἔκδ. Lachmann, II, 251 293.

δοξασία. Ὁ Ἀριστοτέλης πράγματι ἀναφέρει που 1) ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὁ Ἠθικολόγος ν' ἀντιπαλαίση ἔδει κατὰ τῆς θεωρίας ἣτις ἐδογματίζεν ὅτι ἢ μὲν κακία ἀκουσία ἦν, θεληματικὴ δ' ἢ ἀρετὴ. Τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς δοξασίας ταύτης, ἀντιστρέφων ὁ Ἀριστοτέλης, διατείνεται ὅτι διὰ τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι μετὰ τῆς κακίας ὡσαύτως καὶ ἡ ἀρετὴ ἀκουσία ἐστίν. Αὐτός, ἄλλως, ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἑτεραρχικὴν φαίνεται πρεσβεύων θέσιν ἐν τῇ ἀκράτῳ αὐτοῦ **τελεολογία** (τὸ τέλος ἐν αὐτῇ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει ἐκδεχόμενος) 2, εἰ καὶ οὐδαμοῦ που παρρησίᾳ τοῦτο διατυποῖ. 3) Ἡ ἠθικὴ αὕτη ἑτεραρχία ἐνωρὶς ἐξειλίχθη καὶ ὀλίγῳ βραδύτερον τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τὸ ἀντικείμενον γίνεται ζωντῶν φιλοσοφικῶν διενέξεων μεταξὺ **Στωϊκῶν** καὶ **Ἐπικουρείων**. Οἱ **Στωϊκοὶ** 4) δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ πρῶτοι ἀπὸ πεποιθήσεως τὴν ἑτεραρχίαν δοξάσαντες. Ἦχθησαν δ' ἐπὶ ταύτην διότι ἡ κεφαλαιώδης ἰδέα, ἐφ' ἣς ἐβασίζετο ἡ πανθειστικὴ αὐτῶν φιλοσοφία, ἦτο ἡ αὐστηρὰ αἰτιώδης τῶν πάντων ἀλληλουχία, ἣτις κατ' αὐτοὺς καθολικῶς ἐν τῷ σύμπαντι ἐπικρατεῖ, οὐδαμοῦ που κατὰ φυσικὸν λόγον, θέσιν ἐπαφιεῖσα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθέραν βούλησιν, ἢ παραδοχὴ τῆς ὁποίας ἀντίφασιν θὰ συνίστα ἐν τῷ ὅλῳ μεταφυσικῷ αὐτῶν συστήματι. Ἐκτοτε πλέον δὲν ἀνεκυλήθη σοβαρῶς τὸ ζήτημα ἕως τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπιφανείας τοῦ **Χριστιανισμοῦ**, ἡ ἠθικὴ τοῦ ὁποίου καὶ πρακτικὴ τάσις εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς δοξασίας τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας συνέβαλεν. 5) Ἡ ἀντίδρασις ὁμως οὐδα-

1) Ἠθικὰ Νικομάχεια, III, κεφ. V.

2) Περὶ τῆς τελεολογίας τοῦ Ἀριστοτέλους πρβλ. **Lange**, ἔργ. μνημ. τόμ. 1, σελ. 39 καὶ 100.

3) Καθὼς ἀπέδειξεν ὁ **R. Löning**, ἐν τῇ λαμπρᾷ αὐτοῦ μελέτῃ: *Die Zurechnungslehre des Aristoteles* (1903).

4) Περὶ τῆς ἑτεραρχικῆς θεωρίας τῶν Στωϊκῶν πρβλ. **Zeller** ἔργ. μνημον. III, 1, σελ. 113 κέ.

5) Οἱ **Νεοπλατωνικοὶ** μολονότι ἐν ταῖς μεταφυσικαῖς αὐτῶν δο-

μῶς νὰ ἐκδηλωθῆ ἑβράδυνεν, ἐν αὐτοῖς μάλιστα τοῖς κόλποις τοῦ νέου θρησκευματος. Ὁ ἱερός **Αὐγουστῖνος** ἑτεροαρχικὸς ὑπῆρξε τῶν ἄκρων, χάρις εἰς τὴν θεοκεντρικὴν τοῦ σύμπαντος δοξασίαν αὐτοῦ, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκλογή ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ ἀσυμβίβαστός ἐστι πρὸς τὴν παντοδυναμίαν καὶ κυριώτατα πρὸς τὴν παγγνωσίαν οὐ Θεοῦ, ζήτημα ἄλλως ὅπερ μυστήριον συνίστησιν ἐν τῇ Χριστιανικῇ Θεολογίᾳ, τῆς θεωρίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις οὐ τοῦ παρόντος, οὐδαμῶς τέλεον αὐτὸ ἐρμηνευούσης. Δέον νὰ προστεθῆ τούτοις ὅτι ὁ μεσαίων διὰ τῆς σχολαστικῆς Φιλοσοφίας ἐκόλασέ πως τὸν Αὐγουστῖνειον προορισμόν, οὐχ ἦπτον ὅμως ἡ θρησκευτικὴ τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος μεταρρυθμισίς κατηγορηματικωτέραν ἐξήνεγκε τὴν Αὐγουστῖνειον ἑτεροαρχίαν. Οἱ Λουθηρανοὶ κατ' ἀρχάς, ἰδίᾳ ὅμως οἱ **Καλβινισταὶ** τὸν ἀπόλυτον ἐπρέσβευσαν προορισμόν καὶ τὴν αἰδίων βουλήν (decretum absolutum) ¹⁾, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς **Καθολικούς**, οἵτινες παντελῶς τὰς δοξασίας αὐτὰς ἀπέβαλον. ²⁾

Ὁ Ὀρθολογισμὸς τέλος (Aufklärung, Verstandes philosophie) τῶν νεωτέρων χρόνων, ἐν τῷ ἀπογαίῳ αὐτοῦ τὴν κοσμικὴν ἐδογματίσεν ἀπόλυτον ἑτεροαρχίαν, ἣτις ἐν τῷ πανθεισμῷ τοῦ **Spinoza** τὴν κλασσικὴν αὐτῆς προσέλαβε μορφήν.— Τὸ ἀληθὲς βεβαίως εἶναι ὅτι ἰσχυρὰ τινα πνεύματα ὡς ὁ **Leibniz** καὶ ὁ **Kant**, κατὰ τῆς ἀρχῆς ἀντέδρασαν ταύτης, κατὰ τρόπον ὅμως ἥκιστα θετικόν, καθὼς

ξασίαις ἑτεροαρχικοὶ ὑπῆρξαν, οὐδέν τι συγκεκριμένως περὶ τῆς ἐλευθερίας ἐφρόνησαν τῆς βουλήσεως. Πρὸς βλ. **James Lindsay**, Le système de Proclus, ἐν Revue de Métaphys. et de Morale, Ἰουλίου-Σεπτεμβρίου 1921, σελ. 506—511.

1) Πρὸς βλ. τὰ Καλβινικὰ σύμβολα Confes. Gall. art. 12, Confes. Belg. art. 16. Canon Dordr. cap. 1, art. 1, 6, 7 κ. ἐξ.

2) Βούλλα Κλήμεντος XI, prop. 5.—Conc. Trib. ses. 6, can. 17.

παρακατιόντες θέλομεν ἴδει εἰδικῶς περὶ τοῦ Kant, ὥστε μᾶλλον τὴν δοξασίαν ἐπέρωσαν ταύτην.

Παρὰ ταῦτα, ἡ φιλοσοφικὴ ἑτεραρχία τὴν πλέον συγκεκριμένην καὶ θετικὴν αὐτῆς βάσιν καὶ φορᾶν, κατὰ τοὺς ἡμετέρους προσέλαβε χρόνους, ἰδίᾳ δ' ἀπὸ τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν. Ἡ τεραστία ἀνάπτυξις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ὀφειλομένη κυρίως εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἀπηρχαιωμένης συλλογιστικῆς μεθόδου καὶ τὴν καθιέρωσιν τῶν αὐτόχρημα ἐμπειρικῶν ἐρευνῶν, τὸν ἀδυσώπητον τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας ἀπεκάλυψαν, ὡς οἱ ἑτεραρχικοὶ φρονοῦσι, κλοιόν, ὅστις τὴν τε ζῶσαν καὶ ἀδρανῆ περισφίγγει πραγματικότητα, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἀπόλυτος, ἐν τῷ σύμπαντι ἑτεραρχία εἰς ἀξίωμα ἀνήχθη, ὑπὸ πάντων τῶν ὑγιῶν, κατ' αὐτούς, ἀνομολογούμενον ἐπιστημόνων καὶ τοῖς ἀντιφρονοῦσιν ἀναχρονιστικὴν ὀπισθοδρομικότητα ἐλέγχον.

§ 3. Ἐγγύτερον εἰς τὰς διαδοχικὰς ταύτας τῆς φιλοσοφικῆς ἑτεραρχίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων προσβλέποντες φάσεις, τὴν ριζικὴν δυνάμεθα ν' ἀνέλξωμεν διαφορᾶν, ἣτις μεταξὺ τῆς παλαιᾶς ὑφίσταται καὶ τῆς συγχρόνου θέσεως τοῦ προβλήματος. Ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ταύτην τοὺς πάλαι σοφοὺς ἤγαγον μεταφυσικαὶ ἢ θεολογικαὶ θεωρίαι, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Ὀρθολογιστὰς ἢ κοσμολογικὴ τοῦ σύμπαντος θεωρία, τὸν Αὐγουστίνον δὲ καὶ τοὺς Διαμαρτυρομένους τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως μετὰ τῆς θείας παγγνωσίας. Ἐνῶ τοὺς συγχρόνους ἢ φυσικὴ ἐμπειρία, ἣτις τοὺς καθολικοὺς ἀποκαλύψασα νόμους εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν αἰτιότητα τὴν ἐξέλιξιν ὑπήγαγε τοὺς σύμπαντος. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ πείραμα τὸ ἀλάθητον ἀνωμολογήθη κριτήριον πάσης δοξασίας, ἡ φιλοσοφικὴ ἑτεραρχία κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐθεμελιώθη ἀσφαλέστατα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἥκιστα στερεὰν βάσιν, ἣν πάλαι αἱ μεταφυσικαὶ καὶ θεολογικαὶ τῆ προσεπόρισαν θεωρίαι. Δέον, κατὰ ταῦτα, ἐπὶ τὴν σύγχρο-

νον τοῦ ζητήματος θέσιν πλέον ἐπισταμένως νὰ ἐγκύψωμεν.

Τρεῖς εἰσιν οἱ τροχοί, τρόπον τινά, τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς ἑτεραρχίας: ὁ κοινωνιολογικός, ὁ ἱστορικός καὶ ὁ ψυχολογικός. Τὰ οὐσιώδη, διατείνονται, χαρακτηριστικὰ τῆς φύσεως αὐτοῦ κληρονομεῖ ὁ ἄνθρωπος παρὰ τῶν προκατόχων του ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, αὕτη ἐξαρτᾶται προδήλως ἀπὸ τε τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἀγωγῆς. Ὅταν δ' ἄνθρωπος λάβῃ πλήρη ἑαυτοῦ συνείδησιν, ἀνακαλύπτει, οὐχὶ ἄνευ πικρίας τινός, ὅτι ἔχει ἤδη περατωθῆ ἔν ἑαυτῷ ὅ,τι κεφαλαιωδέστερον διατίθησιν, ὅτι δ' ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ τὸ μοιραῖον ἐπώπτευε καὶ οὐχὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ βούλησις. Ἡ σύγχρονος Κοινωνιολογία ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἡμετέρα δρᾶσις, ἕως αὐτῶν τῶν ριζῶν αὐτῆς, ὑποτεταγμένη ἐστὶν εἰς τὴν τοιάδε ἢ τὴν τοιάδε ἐπήρειαν τοῦ συνόλου τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, ἐν ᾧ καὶ ὁ λόγος ὑπάρχει τῆς τοιαύσδε ἢ τοιαύσδε αὐτῆς φορᾶς. Ἡ Ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς ὅτι πάντες εἴμεθα τὰ νήματα μιᾶς ἐποχῆς, ἧς τὸ ῥεῦμα πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν συμπαρασύρει ἡμᾶς, καὶ εἰς αὐτὰς ἔτι τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐν πλήρει καὶ καταφανεῖ πρὸς αὐτὴν εὕρισκόμεθα ἀντιφάσει. Ἡ νεωτέρα τέλος ψυχολογία τὸν συνεχῆ μῖτον δείκνυσι τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν ζωῆς, ἧς ἐκάστη ἐκδήλωσις συνδεδεμένη ἐστὶ πρὸς τὰς ἄλλας καὶ τέλεον ὑπὸ τούτων προκαθορισμένη τυγχάνει, εἰς τρόπον ὥστε οὐδαμῶς τὴν ἀρχὴν ἢ τὸ τέλος μιᾶς διαθέσεως ἡμῶν δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν, λόγῳ τῆς ἀπολύτου καὶ συνεχοῦς καὶ ἀδιασπάστου ἀλληλουχίας, ἣτις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἡμῶν βασιλεύει εἶναι.

Αἱ συμπερασματικαὶ αὗται ἀπόψεις μεγάλην ἔσχον ἐπὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφικῆς κινήσεως ἐπιρροήν. Ἀπέρρευσαν δ' ἐκ τούτων τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἅτινα δύναται τις νὰ συνδυάσῃ ὑπὸ τὸν γενικὸν χαρακτηρισμόν:

Φιλοσοφία τῆς ἀλληλουχίας (continuité), ἐνοποιῶν αὐτὰ κατὰ τὴν κεφαλαιώδη καὶ βασικὴν αὐτῶν ἀρχήν. Τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀλληλουχίας διασημότεροι ἀντιπρόσωποί εἰσιν οἱ Wilhelm Wundt, Roberto Ardigò, Hippolyte Taine καὶ Alfred Fouillée ¹⁾. Παρὰ τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας διαφορὰς, τὰς ὁποίας παρουσιάζουσι συγκρινόμεναι ἀλλήλαις αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασίαι τῶν σοφῶν τούτων, διήκουσα διὰ τῶν συστημάτων αὐτῶν θεμελιώδης ἀρχὴ ἐστὶν ἡ ἰδέα ὅτι ἅπαντα ἢ πραγματικότης ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, εἰς ἓν, πλήρες, συστηματικὸν καὶ ἀλληλένδετον ἢ ἀναχθῆ δύναται ὅλον, ἐν ᾧ αἱ φαινόμενικαὶ ἐξαλείφονται διαφορότητες καὶ αἱ ποικίλαι διασκεδάζονται διαιρέσεις, εἰς τρόπον ὥστε ἐν τῇ διηνεκεῖ ἐξελίξει ὁδεύει τὸ σύμπαν ἐν πλήρει τάξει καὶ ἀρμονίᾳ χάρις εἰς τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν, δι' ἧς τὰ μέρη αὐτοῦ ἀλληλοεξαρτῶνται ²⁾ («δημιουργὸς σύνθεσις» κατὰ τὸν W. Wundt).

§ 4. Ἐν τούτοις παρὰ τὴν ἔκδηλον ἀληθοφάνειαν τῆς δογματικῆς ἑτεραρχίας, μεγάλην ἀντίδρασιν παρὰ τοῖς σοφοῖς πάντων τῶν χρόνων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἡμετέρων, ἡ δοξασία προεκάλεσεν αὕτη. Ἰσχυρότατα ἐπολέμησαν αὐτῇ, ἐπιστήμονες πανθομολογουμένου κύρους καὶ διεθνοῦς αὐθεντίας, ἐν ἀπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Γερμανίᾳ, ἐν ἧ τὴν δογματικωτέραν εἶχε λάβει ἡ θεωρία αὕτη ἐκφοράν. Ἐν Γαλλίᾳ, ἐκτὸς τῶν φιλοσόφων τῆς διαλείψεως (discontinuité) καὶ τῆς συμπτώσεως (contingence) καὶ τοῦ Henri

1) Πρβλ. τὰ φιλοσοφικὰ αὐτῶν συστήματα ἐν ἐκτάσει ἐν Harald Höffding, *Philosophes contemporains*, Γαλ. μετάφρ., Alcan, 1908 σελ. 5, 37, 65 καὶ 74.

2) Οἴκοθεν βεβαίως νοεῖται ὅτι οἱ φιλόσοφοι οὗτοι οὐδαμῶς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν διαρρήδην ἀποκρούουσιν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον τῷ ἰδίῳ αὐτῶν συστήματι φαίνονται ποτε ἀντιφάσκοντες. Πρβλ. W. Wundt, *System der Psychologie* (1η ἔκδ., σελ. 533, καὶ *Physiologische Psychologie* 5η ἔκδ., III, σελ. 781.

Bergson, ὅστις βασικὴν τοῦ ὄλου φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἀρχὴν τὴν ἐλευθερίαν ἐποίησεν ¹⁾, οἱ Fonsegrive, Wilbois καὶ Le Roy, ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ Οὔμανισταὶ (Humanism), ἰδίᾳ δ' ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Schiller, ἐν Ἀμερικῇ οἱ ὑπὸ τὸν William James Πραγματικοὶ (Pragmatismus), τέλος δ' ἐν Γερμανίᾳ οἱ von Rohland, Froehlich, Joël καὶ Windelband ²⁾.

Ποῦ νῦν ἡ ἰσχυρὰ αὕτη ὀφείλεται ἀντίδρασις; Ἀναμφερίστως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἑτεραρχία εἰς τὰς ὑστάτας λογικὰς αὐτῆς ἐξικνουμένη συνεπείας, διαφθείρει ὅ,τι οὐσιωδῶς, τρόπον τινά, ἀποτελεῖ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν. Δι' αὐτήν, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀπλούστατα *res* ἐστί, δεδομένου μεγέθους, καθὼς ἀπαράλλάκτως ἅπαντα τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἐν τῇ μετὰ τῶν ὁποίων ἐπαφῇ αὐτῆς ἀποτελέσματι ἐπιγίγνεται, κατ' ἀδάμαστον ἀναγκαιότητα, ἥτις εἰς τὸν αἰτιώδη αὐτῆς ροῦν τὰ πάντα κατὰ νόμους ἀδυσωπήτους διατίθησιν. Ἄλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, δύναται τις πλέον ἐνσυνειδήτως νὰ ὀμιλῇ περὶ προσωπικῆς δράσεως καὶ ἀπὸ πεποιθήσεως θεληματικῆς ἐπιλογῆς; Οὐ-

1) Πρβλ. Ἑκκλ. Φάρον, τεῦχος Ἀπριλίου-Ἰουνίου, σελ. 184 κέ.

2) Πρβλ. *Fonsegrive*, *Essai sur le livre arbitre*, 1895.

Wilbois, *Argument en faveur de la liberté humaine tiré du déterminisme physique*, ἀνακοίνωσις τοῦ *Le Roy*, εἰς τὸ 1ον Διεθνὲς Φιλοσ. Συνέδριον τῆς 1—15 Αὐγ. 1900. Ἐν *Revue de Métaphysique et de Morale*, σελ. 540 (Σεπτέμβριος 1900).

E. Le Roy. La science positive et les philosophies de la liberté. Ἐν *Bibliothèque du congrès international de Philosophie*, τόμ. 1 : *Philosophie Générale et Métaphysique*.

Schiller. Studies in Humanism, London, 1906.

W. James. The will to believe and other essays in popular philosophy, 1897.

Von Rohland. Die Willensfreiheit und ihre Gegner, 1905.

Froehlich, Freiheit und Notwendigkeit, 1908, *Joël, Der freie Wille*, 1908, *Windelband Ueber Willensfreiheit*, 1905.

δαμῶς θεαταί, κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ὑπάρχοντες παντὸς ὅτι ἔν τε ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τῷ ἔξωτερικῷ ἐπισυμβαίνει κόσμῳ, τὸ παρελθὸν ἐν τῷ μέλλοντι διηνεκῶς διακομίζοντες, τοῖς ἴχνεσι χρώμενοι, ὅπερ τὸ μοιραῖον προδιεχάραξεν ἡμῖν. Ἀληθὲς παρὸν κατὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχει οὐτοπία τίς ἐστι. Τὰ πάντα αἰτιώδης διαδοχὴ παρελθόντος καὶ μέλλοντος, σιδηρᾶ ἀλληλουχία αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ. Ἀλλὰ τότε ποῦ ἡ ἐσωτερικὴ ἀμοιβαιότης καὶ ἡ κυριαρχοῦσα ἐνότης τῆς ζωῆς; Ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἀμοιβαιότης αὕτη ἀποτελέσματά ἐστι τῆς προσωπικῆς καὶ αὐτονόμου δραστηκότητος ταύτην ὅμως ὑποτίθησιν ἡ ἑτεροαρχικὴ θέσις; Ἴδου τὸ φρικτῶς ἀποκαρδιωτικὸν τῆς θεωρίας ταύτης: ἡ ἄρνησις πάσης ἐνδιαθέτου αὐτονομίας, τὴν παθητικὴν ἐγκατάλειψιν τῶν τυχῶν ἡμῶν εἰς τὰς σκοτεινὰς βουλὰς τῆς εἰμαρμένης συνίστησιν, ἡ ἀπόσεισις τοῦ ζυγοῦ τῆς ὁποίας τὸ κεφαλαιωδέστερον ἀποτελεῖ μέλημα τῆς ἐνσυνειδήτου ζωῆς.

Τὴν ὑστάτην ταύτην λογικὴν συνέπειαν τῆς ἑτεροαρχικῆς θέσεως εὐχερῶς κατενόησαν οἱ τὴν θεωρίαν ταύτην κατὰ καιροῦς δοξάσαντες καὶ τὸν δογματικὸν αὐτῆς χαρακτήρα νὰ κολάσωσιν πῶς ἐπεχείρησαν. Διεμόρφωσαν μὲν οἱ Στωϊκοὶ τὸ σύμπαν εἰς σύνολον αἰτιῶν, αἴτινες τὰ πάντα, ἕως αὐτῆς ἔτι τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου, προκαθορίζουσιν, ἀλλ' ἐδογματίσαν ἐν ταύτῳ ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς προσωπικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀποφάσεως ἡ ἐνσυνειδήτος ἀναγνώρισις τῆς καθολικῆς αὐτῆς τοῦ σύμπαντος φορᾶς καὶ ἡ οἰκείωσις αὐτῆς ἐν τῇ ἐνδιαθέτῳ πεποιθήσει, ἥτις μεγάλως διαφέρει ἀπὸ τῆς οὐδετέρας ἐκείνης τοῦ ἐγὼ καταστάσεως, ἐν ἣ τούτο νὰ παρασυρθῇ παθητικῶς ἐπαφίεται ὑπὸ τοῦ μοιραίου. Ἡ δυνατότης αὕτη τῆς προσωπικῆς ἀποφάσεως, ἥτις τὸν δογματικὸν τῆς ἑτεροαρχίας κολάζει χαρακτήρα, τὴν βάσιν ἀποτελεῖ τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς, ἣν ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἱ Στωϊκοὶ ἀνέπτυξαν. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος ἐπίσης, ἐδόξασε μὲν τὴν ἑτεροαρχίαν, καθ' ὅσον αὕτη συνέπεια ὑπῆρξε τῆς θεοκεντρικῆς ιδέας

τοῦ σύμπαντος, ἦν ἐπρέσβευεν, οὐχ ἦττον ὅμως, ἐπιλαμβανόμενος οὗτος τῆς ἐξετάσεως τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, ἰδίᾳ δὲ τῆς πρακτικῆς καὶ ὑρησκευτικῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς, διαβλέπει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καθόλου τὸν ἐκ κλήσεως αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον τοῦ θείου συνεργάτην. Ὁ Luther, ὁμοίως, ἐνωρὶς τὰς ἀπωτάτας κατενόησε συνεπείας, αἵτινες ἐκ τοῦ ἀπολύτου θὰ προέκυπτον προορισμοῦ καὶ τὴν ἑτεραρχίαν αὐτοῦ ἐκόλασέ πως εὐθύς ¹⁾. Ὁ Spinoza, τέλος, δεικνύει μὲν ἡμῖν ὅτι ὁ ἄνθρωπος μέρος ἀποτελεῖ σύμπαντος ἐν αἰτιώδει διατελοῦντος ἀλληλουχία, φρονεῖ ὅμως ὅτι εἰς αὐτὸν κυρίως ἐναπόκειται τὴν διαδοχὴν ν' ἀναγνωρίσῃ ταύτην καὶ τὸν ροῦν αὐτῆς νὰ οἰκειωθῇ.

§ 5. Ἐκ τῶν ἐπόψεων τούτων τὴν προέλευσιν ἔσχεν ἡ Φιλοσοφία τῆς διαλείψεως (discontinuité) τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Κ' αἰῶνος, ἧτις ἀντίπους ἐστὶ καὶ ἀντίδρασις τῇ Φιλοσοφίᾳ τῆς ἀλληλουχίας (continuité), ἀντιπροσωπευομένη κυριώτατα ὑπὸ τῶν Charles Renouvier ²⁾ καὶ Émile Boutroux ³⁾. Ἐπὶ τὴν συμπτωματικὴν καὶ διαλειπτικὴν, οὐχὶ δὲ αἰτιώδη καὶ συνεχῆ, ἰδέαν τοῦ σύμπαντος τῆς Φιλοσοφίας ταύτης τρεῖς κυρίως παράγοντες ἐπέδρασαν: α) ἡ φυσικὴ ἐμπειρία, ἧτις ἐσχάτως κατέδειξε τὰς ποιωτικὰς τῆς φύσεως διαφορότητας, ἅστινας ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως οὐδαμῶς εἰς ὁμαλὴν νὰ συγχωνεύσῃ πρόοδον κατώρθωσε, λόγω τῆς μὴ καθολικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος· β) ὁ θετικισμὸς (Positivismus) τοῦ Auguste Comte ⁴⁾, ὅστις

1) Οἱ Λουθηρανοὶ εἶτα παντελῶς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀπέβαλον. Ἴδε ἐν *Formulae concordiae*, σ. 617—619. Πρβλ. *von Winer, Comparative Darstellung*, κτλ. σ. 84—91.

2) *Ch. Renouvier*, *Les dilemmes de la Métaphysique*, 1901

3) *Ém. Boutroux*, *De l'idée de la loi naturelle dans la science et dans la philosophie contemporaine*, 1895.

4) Πρβλ. *Bulletin de la société française de philosophie*, 27. Νοεμβρ. 1902.

ἐπρέσβευεν, ὅτι ἄβυσσος ἀγεφύρωτος μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς φύσεως βασιλείων μεσολαβεῖ, εἰς τρόπον ὥστε ἐκάστη ἐπιστήμη καὶ μίαν τέλεον διακεκριμένην ομάδα φαινομένων μελετᾷ, καὶ γ') ἡ ὑπάτη ἠθικὴ ἀξία τοῦ γεγονότος, καθ' ὃ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις καὶ δρασις (*pensée et action*) δύναται καὶ τι νέον ἐκάστοτε νὰ δημιουργῇ, ὅπερ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος οὐδαμῶς νὰ ἐρμηνεύσῃ δυνατόν ἐστι.— Τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης κινήσεως πρόδρομος ὁμολογεῖται ὁ Hume, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Kant, ἡ φιλοσοφία τοῦ ὁποίου εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῶν δύο τούτων ἀκροτήτων (*continuité* καὶ *discontinuité*) τοποθετεῖται.—

Ὁ Kant, δηλονότι, κατεῖδε ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν κεφαλαιώδη σημασίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως (*die Freiheit der Willkür*), ὡς τῆς οὐσιωδεστέρας κλειδὸς παντὸς φιλοσοφικοῦ λογικοῦ συστήματος ¹⁾, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν καθολικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ φυσικοῦ νόμου (*das Naturgesetz*) τῆς αἰτιότητος, καθ' ὃν τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς στενῆς ἀλληλουχίας αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ (*Ursache und Wirkung*), κατενόησεν ὅμως ταῦτοχρόνως καὶ τὸ ἀδύνατον τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν δύο ἀρχῶν τούτων ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων (*die Welt des Scheines*). Διὰ τοῦτο διάκρισιν ἐποίησε μεταξὺ τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων (*Erscheinungen*) καὶ τῶν αἰσθήσεων (*Sinnen*) ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ νοητοῦ κόσμου (*die "inteligible" Welt*) τῶν νοουμένων καὶ τοῦ λόγου (*Vernunft*) ἀφ' ἑτέρου. Καὶ ἐν μὲν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων τίθησιν ὁ Kant τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀλληλουχίας (*Notwendigkeit*), ἐν δὲ τῷ νοητῷ τῶν νοουμένων τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως (*Willensfreiheit*), ἣτις κατ' αὐτὸν ὁ ἀπαραίτητός ἐστιν ὅρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου (*das Sittengesetz*) ²⁾.

1) *Immanuel Kant*, Kritik der Praktisch. Vernunft. V, 3 καὶ 4, Hart.

2) *Im. Kant*. "Ενθ' ἄν. Hartenst. V. S. 105. Πρὸς τὸ αὐτοῦ *Die Religion*, Königsberg 1793, σελ. 19.

Ὅτι ὁμοῦς διὰ τοῦ αργιοῦ τούτου δογματισμοῦ τοῦ νοητοῦ κόσμου τῶν νοουμένων, οὐδαμῶς τὸ πρόβλημα λύει ὁ Kant, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν 1).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

1) Πρὸβλ. *Friedr. Albert Lange*, *Geschichte des Materialismus*, τόμ. 2, σελ. 88. καὶ *Rudolf Eucken*, *Geistige Strömungen der Gegenwart*, 1904, Γαλ. μετάφρ. ὑπὸ τὸν τίτλον « *Les-grands courants de la pensée contemporaine* » 2^α ἔκδ, 1912, σελ. 474.